

Сагынцангийн Досунмаа. Бид уугуул повар Досунмаа Шулуунбаян Саал шайны хаймдыг, саарын тургаш, сүтгэл каар.

База бир повар өскө чөмөрч бэлтгээр. Оюмаа Олаковна Саалын кыгач чөмөрч амданыг. Бо чөмөрчөс чөмөрч ажилдаа чөмөрч колдунда эх-биле аш-чөмөрч. Совхозтун бо столовая аш-чөмөрч чөмөрч турбас.

ЧУРУКТА: Өвүрүн Сагынцан «Кызыл туу» совхозтун столоваянын поварлары (мурунда) Досунмаа Саал, (артында) Оюмаа Саал.

Кыш келди-ле

БЕЛЕТКЕЛИВИС ШОРУ

Республиканын чөөн районнарын дөвөсөөр-лөрдө октябрь айның төңүзүндө ол хар чагаш, дошталары доңа берген. Ам чүтлө кайы директор азы удуртукчу кышкы канчаар бөлөктөн ала-ныл, кыштың шыгалда-ры эрпиз алыры оон ха-мааржыр. Барыш-Хем-чикте «Шекпээр» совхоз-топ Намчал-оол Ооржак мында кышкы белеткел капчаар чоруп турарын бисче мынчаар бижип, дыкнаткан.

Чайын шыаңа септе дээр болбай. Бис кышкы белет-келди чааын-на эгелей бер-ген бис дээр болууша, хо-вөредиг болбас. Кызыл-Ма-жарыктың септелге-техниктиг бүдүрүлгө чөри бистин сов-хозтун Суг-Кажас ферма-зының инек кажаларын дугуржулга баурап апрель айдаң эгелен септелген эгел-зон. Оон ачгыда совхозтун «Универсал» туудуг коопе-ратив база ында ажалдап турар. Ферманың инек ка-жаларынын чымдылга системазын чаартып кыла-ган, шыаларын септел доос-кан. Фермада ийн аал ишти чурттаар 3 бажының база кызыл-буулууну түдүү уда-вас ажалдап кыраар.

Мал чөмөрч совхоз шаа-биле чөмөрч шору бе-леткелди, кышты шыа-лар боор деп бодоп турар бис.

Совхозтун төвүндө эмне-ле, уруулар албан чөмөрч, библиотека, өскө-даа албан чөмөрч кышкы белетке-ли багай эвес.

Шекпээр ортумак школа-зынын септелгези чылды-на бисти дүвүрөдип турар. Оон ужурунда бо чылын школа чанында алгы одалга систе-мазын түдүү бо күннөр-ле дооуп турар. Бо кызыл школа чыгып болууну ар-газы бар.

Малчынарын кышта-ларын кажалар септел-гези база чоруткан. Ынча-ла-даа мында чөмөрч кылар ажалдар ам-лаа бар. Бо участоктун жоюуда тура-рын мининш чугаадаар апаар. Бисте четпестер ам-лаа хай.

Намчал-оол ООРЖАК. Шекпээр көдө Советтин куукумунун даргазы.

ЧАГЫДЫП АП БОЛУР

Амгы үдө солун чагыдылганы дооступ турар. Мен хууда республика солуннарын дөвөсөөр чагыдып алдым. Ылаңы «Шын» солуну бир-ле дугаарында чагыттым. Чүгө дөргө ол солун неделяда беш катап үнөр чагыс-ла солунуус. Шынап-ла, чагыдыла чөк болур болза, деле-гейде. Совет Эвилелинде, республикада чугула болуш-куннары кайып билип алыр боор.

Чамдык уаусту дыңнаарымга, солун чагыдып ап шы-даван боор-дур. Ынчангап чагыдылганы хуусаазын уздырын дилеп турар. Ол база чөптүг боор. Чүгө дөргө солуну чагыдып алыр дөвө инжирлерин күзели-дир. Ынчангап өг-бүлө бүрүз «Шын» солуну ам-даа чагы-дып ап болур шыкажыл. Номчуулар билип бедир, номчуулар ажал боор.

Сепипаа КУУЛАР. Советтер ажилының хоочуну.

Кызыл хоорай.

1925 ЧЫЛДА
УНОВУЗУЛЕТТИНГЕН

№ 184 (14684)

1991 чылдың октябрь 31, четверг

Садар өртөө 20 көп.

Республиканын нийтиел-политиктиг солуну

ШЫН

САДЫГЖЫЛАР

Олар арга-дуржулгалыглар

ЧУРУКТА: Кызылда № 3 магазиниң ажал-дакчылары (солгай та-лаван) Людмила Серге-чик, Любовь Дмитриева, Светлана Попова олар-дыр.

Садыгжылар хоочун ажалдакчы Людмила Сергеевна Сергейчик складка келген ховар ба-рааннарын чедиптир са-дыгжылар-биле бүртүкчө чорудуп турар. Садыг-жылар Светлана Роман-овна Попова, Любовь Яковлевна Дмитриева болгаш оон-даа өскө-лер чаа ажалдап келген-нери элпиг-ээлдек хүлээп ап, боттарынын мурнакчы арга-дуржулгалыг олар-га дамчыдып берип, на-йыралчы, ажал-ишчи дуузын чедиптир келген-нер.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотолары.

Студентилер амыдыралы

ӨӨРЕНИП АЛГАШ, КӨДЭЭНИ ХӨГЖҮДЭЭЛИ

Эрткен субботада (октябрь 26-да) бажыңче сту-дентилер долган келгенер: «Дуалажып көрүдөр, 15 шакта бистин салым-чолуус шитирелеткенир. Чаа бажыңны чаныга чыгырылгыс ол-дур. Келеш, бистин айтырымысты солуга бижип кө-рүдөр» деп, дуа дилеп турда, ойналар харым чок болган. Шынап-ла, бөлүк оолдар, кыстар чыгып турлар. Красноярскин аргуниверсите-диниң филиалының студентилери болду.

Чүү дээш үр-чар эгелээр деп тур-ганы ол? Хамык ужуз — АУ-нуң студентилериниң өөренип, чурттаар чөмөрч чөмөрч чөмөрч чөмөрч. Ок-тябрь эгеленде 10-гу сессияга агро-университеттин Директору Х. О. Ондарынч ат салганы, студентилериниң депутаттарга кыйгырыны К. А. Биедөйгө дамчыткан. Ында олар ПТУ-нуң тутуулар турар комплек-син аргуниверситетке дамчыдып бөзүп дилээн.

Ол дилегини баштай чмде бер-ген, оон тыптып келген, улуг даргалар-биле ужуражып чадап тур-ганы, четпестер-барбаан чөри чогуң студентилер театр мурунуга соок хаттан чагактамып алгаш, ине-иниң чугаалап турдулар. Чалын сагыш-сепкил мынча таварылда-лаа элээшкени чок шыдавас деп чүвени билеп турдум.

Агроуниверситеттин диктээр 15.30 шакта эгелээр Министрлер Чөвү-ленин президиум хураалының ийин айтырымы кылаары кирген болган. Бир дугаар айтыры база үлөш да-байында — агротранспортту кан-ча үлөжирит? Ол бир берге айтырымын то-не бөзүп кызыдыр манааш, баш-кылар болгаш студентилериниң тө-дөлөрү-биле кады президиум хура-алыңче кирди. Сайгарып көрү-дүлгө комиссия үш вариантыны ки-дизгенге кирген. Оон ийини ва-риантазы АУ-га эки-не тааржыры Х. О. Ондар база ийини курсчу На-таша Вахрушева чугааладылар. Ын-да көргөни мындыг: 1) ПТУ-нуң комплексин АУ-га шилчиптир бээр. 2) АУ-нуң баазазын пединститутка дамчылар. 3) Пединституттун 2 ду-гаар көрүдүр салым-чанын уру-лар шкодамын ажалдаар. Оон түнөөлүнө үш койгуну хары угда дуакалап ап болур. Манаа хому.

АУ делем чөргө баргаш, амгы ийн факультетинге мейи экономика-тиг болгаш көдээ ажал-агының ме-ханизациянын факультеттерин кызыдып алыр аргалыг алаар. Алаа башкылар кижи-лерини база оларга бажың-балгаты тыттымып ала-нар. Чаа экономика харылаалар үлөшкө ол факультеттерин Тывага чугула хөкөк билим-лиг кадрларын бөлөктөп бээр талазы-биле чыгыны-лаа турбас.

Президиум кежигүннериниң хөй кезинин көдээ ажал-агынын бүт кырына тургуспас болза, кажан-да тоттас бис деп чүтүлдү хандыр билип турарын демделээр алаар. Чикээ, Ш. Д. Куулар, В. А. Пару-нин, Ш. Д. Ооржак ийини вариант-тың дөвөсөөр, ПТУ комплексини турданын алап-төргөни үлөшкө кириштирген организацияларын төдөлөрү-биле база катап дугуржуп, сүмелдип турган. Айтырымы тен-дир шитирелеткенин талазы бисче хамаарышпас комиссияны тургу-скаң.

Бистин хуралче чалаптарың мур-унда, үр манаашың үзүндө олар меңээ дыка-ла хөй айтырыларын то-лаап бергенер чүве. Оон оода чамдызын манаа ыттавайн эрти-риптер харым чок. Чикээ, АУ-нуң студентилери канды-даа талон ал-байн турар. Столовая суббота, улуг-хүннөрдө ажалдавас, Эгелтер, чөмөп алыр дээш студентилер суббота са-нында чанаттаар. Стендияны эвезиң, компенсация чүгө 25 рубль Садыл алыр чүве чок, өртөк улуг болган-да, студентилерге түскэй садыг ажалдарынын аргазы чок бе? Олар-ның улуг нуруузу «аремикалар» хөдөшкөп турар. 80 орунунг обще-житиеде 200 киши сымарлажып тур-ар, ол таарымча чок общежитиини хөдөшкөп дээш бир чылда-ла Аг-роуниверситет ажиленин 56 муң ру-блдан көрүп келген.

Бо чайын чуртун өскө көдээ ажал-агы институттарында 26 киши боор шилчиптир. Шыны-биле чуга-лаарга, сооктар хоорайларда бис-тин студентилериниң хамаарыла санчөк багай. «Мен бодум Бурятия-нын институтундан шилчиптир келдим. Чанар билет айтырарга, кажан-да «чөк» дээр. Тывадан кел-ген деп билип каар болза, мырмал, хыйыр-кылач апаар. Башкылар «э-тен өрү демлек салбас» деп. Ас Монгуш чугаалап турду. Сооктар пединституттарын студентилери база «бисти ап ал көрүдөр, шыда-лар аргавыс чөктүр» деп карай чыгып чаагаларын чорудуп тур-арын КИПИ-нин башкысы М. В. Па-влов-Сюрюн менээ мындаа чугаалаа чүве.

Бодуушта арай деп тургууш алган жолд өрөдөлгө чөмөрч оода-ла чүгөр бейдалга тууду шыдавас бодуушса, келер үжө караавыс чалдандырбайн көрүп шыдаар бис бе? Забастовка, митинг дээш шыкаш кап аргалар бистерге алгыч, шу-гулдангыч кылдыр сагындарыдаа, студентилер боттарынын байлаа-рынын дугайында ыңчаар шитир-лип илеретпез болза, оларын бө-дөлгө ол-ла хөвөр ыңчаар-ла «и-тинге» кичээлгөй чөк артып каар турган боор ийн. А шынында Ты-вааның оолдар, кыстарында хөй

ле киши өртем-билиг чедип алза, республикавын ийини билиг де-мек, культураны, экономиканы кө-дүрүр болбай. Азы чурттал оор нийтиел-политиктиг шынары эки-жир.

Агроуниверситеттин студентилери «Молодёжь Тувы» солуга шы-нэс меңээ бердигенинге аажок-ла таарымайн турдулар. Ында олар-ны Политиктиг чырыдышкын ба-жымын хунашканынын санында кирип каан. А агроуниверситет канчап хоорай ортузунга турар чү-вө? Оларга шөл хөкөк, теплица, вольтер, виварий, гараж хөкөк. Ол бүгү канчап-даа хоорай кыдынга чурат ужурул. Ам бо көрүдүрүм чанында олар трактор бөзүп хөдө-дире албастар, чогууша чуртала баажынары, школар бар. Ындыг байлап дөргө бөлөктөк үзүндө ко-манат кижиге рактанып тургууш даштында тайылырлап-тайылыр-лап, шитпиче кирбес-биле дөмөй чүве шынажыл. «АУ-ну курут че-рге тургууш алдымыс. Боттарымыс көрүп алгаш, боттарымыс-ла бооп кааптар бис бе?» деп, Ш. Д. Куулар чугаалап турду.

Ам чүү-кайды-даа болза, АУ биле пединституттун, оокбиле че-релештир салым-чанын уруулар шөлөшкөп айтырыларын шитир-летпез бөзүрүнн тырында келген. Башкылар урууларын өкө өрөдир-ле болза, мөүшүнээр кижи-лер өзүп кээр. А олз боттарының эл-чөмө мундундан бай-байлап, чараш тыаа чөри өрү көдүрер ужурул-лар. Бүгү чүве туудушкык: чаа сал-гал мөүлүг чараш болган тудум, амыдырал база ындап болур.

Тываның байы — черинде, ма-мында. Шынап-даа болза, кобальт, даг-луг, алдын-мөшүн деп ал-гаш, черишти хоозурадыр че-каралап каапканында өскө кандыг өдөдиг амыдырал чедип алган бис, ыңчап? Черинесте, малыыстан халбактамып чору-ушса-ла, кажан-даа ашпап өлбөс бис. Ол дөргө көдээ ажал-агы-ны хөндүрер, хөжүдүр-дир. Бо сорулга демги студентилери-нистен уду-биле хамааржы.

Надежда ЭРГЕН.

Кысказы-биле

СЭТА-НЫҢ АЛБАН ХУУЗУНУҢ МЕДЭЭЛЕРИНДЕН

МОСКВА. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чаа составыны бирги сессиязы бодунуң ажалын уламчылап турар. Рес-публикалар Советиниң база Эвилел Советиниң-палата-ларын тус-тус алгы хуралдарында организастыг айт-тырыларын, чикээ, доктаамал комиссияларын составы болгаш оларын удуртукчуларын кандидатураларын чугаалажып турар.

Республикалар Советиниң октябрь 28-та хуралына оон даргазынга Казахстанниң депутаттамын төдөөш, улус депутаты Ануарбек Алимжанов согултай. Ортааки Азияның болгаш Казахстанниң дөвөсөөр чурттап, чораян улустарын төөгүлүг ову-хөвирин чуруп көр-түскөп, амгы үдө делегей харылааларын дөвөсөөр таалазы-биле идепкейле ажалдап турар билингир чо-гаалчы бодунуң чаа ажал-чорудулазына ден эрениг болгаш демократиянын принциптерин удуртулга болу-дарын азаан.

Эвилел Совети бодунуң оон мурунда хүндеги хура-лына палатаның даргазын ССРЭ-ниң улус депутаты, садар-хавыалыг Константин Лубенченко соуган.

Украинаның депутаттамы ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязын ажалыңа киришпес. Украинаның парла-ментин ССРЭ-ниң Дээди Советинге чүгө хайгааракчы-ларын чорударын шитирлээн, олар үстүк палатаның-Республикалар Советиниң хуралдарына хайгааракчы-лаар.

РСФСР-ниң Президентини В. Н. Ельцин Чаа Черде полигонга адролот чөмөкшөк шенеделерин соксалыр ду-гаарында айттырылган үдүргөн. Ында айтканы болза, АИШ-тың президентин Дж. Бушун, ССРЭ-ниң Преи-дентини М. С. Горбачевтиң кишияталарын дөмөй-лап, адролот шенеделерин бүрү-биле соксалырыга хууш-чүтүлүштү удуртулга болушга база тус черин эре-чагырга органдарыны, а ол шыкаш Россия Феде-рациязын хаматчыларын хөй саныг дилегери барымдаалаш, Россия Федерацияныга адролот шене-лерге бир чыл хуусаагы мораторийн чарлаар, Чаа Чер архипелагында полигонга адролот шенеделерге ажал-дарын шуут соксалыр.

РСФСР-ниң улус депутаттарынын бешки Съездиниң октябрь 28-те эгелзэн ийги элээш бодунуң ажалын уламчылап турар. РСФСР-ниң Дээди Советиниң Дарга-зына Руслан Хасбулатов согултай. Чамыт бажылаш-кынын түнөөлүн ол депутаттарын бажылашкыны-ның чартында хөй кезин алган (559, удуру—381). «Россия» деп төпчү бөлүктүн төдөлөгчын Сергей Ба-буринден болгаш өскө-даа үш кандидаттардан үсчөк хөй бажылашкынын алган.

Руслан Имранович Хасбулатов—чөчө, 1944 чылдың ноябрь 22-де Грозныйга төртүнгөн. 1944 чылда чөчө улуска удуз сталинчип республикаларын үзүндө оон өг-бүлөни Казахстанның согу талазын шөлүткөн.

1965 чылда Москвагы күрүм университетин дооскан, экономика өртемнериниң доктору, профессор. Москвада улус ажал-агынын Г. В. Плеханов аттыг институттун кафедра эргелчиптир турган.

1990 чылдың июньда РСФСР-ниң улус депутаттары-нын бирги Съездинге РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазын бирги ораакчызын согултай. Парламе-нтин башкыны мунан Борис Ельцин турган. Оон бээр Р. Хасбулатов Россия Президентиниң «командыны» аң идепкейле кежигүннериниң бирөөсү.

Руслан Хасбулатов 1966 чылдан бээр СЭКП кежигү-чораян, август, сүлчөкчө чедир партиялан үнөр хөи чогуң чагыс эвес угаа мелегел турган, ыңчаа жоок парламента демократтар бөлүгүн эре-ажытарын камгалакчы бооп илерзөн.

Р. Хасбулатов оң-бүлөдиг, кадайы Нала Хасановна, ол лу Омар 17 хармй, уруу Селема 16 хармй.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазын ораакчыны рм Борис Исеев биле Светлана Горичева ол эл эл-дөргөдөр халажыр дугайында меделгес мал ху. РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездинде, ав-халажылазын хүлээп алган.

Б. Исеев биле С. Горичева бо чылдын чанында РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазы эре-хуулааган Борис Ельцинни халажырын негези, ону шыгыны шү-гүмчүлөн «аалдын болуңге» кирип турганар.

Суверенниг он ийн ажил республикаларын чалактар башкыларынын «айзыралгы чөм чурттары» сн-хөө органдарын төдөлөгчлери-биле ийн хуң үрүчүлзүн ужуражышкыны «ССРЭ-нин болгаш оон эре салгачы-ларын дашкы чөм берикчилерине эрениге ха-маарыштыр бижилге дугайында меморандумга ат сал-ганы-биле дооалган.

Ынчангап республикалар ССРЭ-нин дашкыкы эрени дээш шуптуу кады харысаалгы бооп турарын чар-лаап, Меморандумга ат салган 12 республика чугаала-жышкыны эртерин болгаш өрө төдөлөрине Лит-ва, Латвия, Эстония-биле кады кирип дугайында ду-гуржулга чарарын илерткен.

Социалисти уг-шигилг чөөн үзүлдиг күштерин кат-тыштыр талазы-биле тургузукчу конференция Москва-га «Компрессор» заводтун Культура бажыныга болуп эртен. Оон РСФСР-ниң 66 республика, край, обла-стыдан келген 315 киришкени чаа партияны —Ажма-чы чоннарын социалисти партиязын тургускан. Ол чымышты ССРЭ-ниң улус депутаты Рой Мельников ажал-кан. Политиктиг илеткелди база-ла ССРЭ-ниң улус де-путаты Анатолий Денисов кылган.

Конференция үш кол документиң: чаа партияны үс-тавы, политиктиг меделгес база АСП-ниң бирги съездин 1991 чылдың декабрыда эртерер дугайында доктаалды хүлээп алган.

Россияның Президентизи Б. Н. ЕЛЬЦИННИҢ чугаазы

Россияликларнинг хай
зы ўзел-боддаларин, ту
тарин болаши негедел
илергейлеп турар поли
тиг партияларым,
тэшкикиерининг эввеш
саиним жэстүп келтеи
шанинг озагай ипичи
илердип турар. Россия
Президентиизин Россия
политикиг партиялар
болуиун харылзаамд
лажишкянлар болаши
киркижи болуруиун
ипиптеринге туржуари
белен.

Кызыл Эник, Кудажы Уйгу чок Улуг-Хем

(Алдын толунун бирги номун-
дан эгелер)

(Уланчылы, Эрен ММ 173-
181, 183 «Шынал»).

— Хойлаар-оол сени мур-
напканы олуур.
— Чегемини ады кым-
дыр?

— Лиза.
— Чараш ат-тыр. Мени
ам Айна эвес, Айна дээр
апарган болгай, Айна Суу-
зунаа.

— Мезеэ дөмөй-ле, дун-
мам Айна-лаа, Айна-лаа
дээр. Бистер база борга
келеш, орус аттарды апар-
ган бис, мени Дема, Дем-
тир дээр. Хойлаар-оолду
Кол дээр, а Кошкар...

Демир-Хая орта тыр-
ла берген, доран өскөр
көрүт берген.

— А Кошкар-оол каймыл-
деп, Айна айтырган.

Демир-Хая келеринде
эгелери, анаада ынды-даа
эвес чүве.

— Чегмен, чегмен, Айна...
Соонда, соонда... Кошкар
күжүр бе? Ону Гоша джир
апарган турдуу.

— Ам ында дивес силер бе?
— Чок аан... Сен кирип
келтирген, экинч ар деп бо-
лаам. Демей алып турган-
дыр мени, Көрөй оол чүве.
Алын Ким дээр.

— Мен кандыг-бир Ким
дугайын эвес, Кошкар-оол-
ду айтырдым шыжаа, аам.

— Ийе, ийе... Гоша, Го-
ша... Айна, сен дугуур
деш келин бе? Беле, бе-
лен. Даргалар мезеэ чагып
каан турган чүве. Сени че-
лип көр деп ким билген
боор. Лиза көкүрч чөре эв-
дөөн-дир.

— Лю деп кимыл?

— Кайы ында адым бе,
дунмам? Амырал ында
чүве шыжаа, кандыг-лаа
боор. Ийе, ийе, дугууртти
бо. Бичи маан, Аня, а-
дым эжим келин.

Демир-Хая ам көргө,
агазына Айна аакоо до-
мей болган.

— Лю ындаг ийик чоп, туң-
дуг ак даштерин даагар
шала алып алган чоруур,
башканы дугуу ас көрө,
шырайы ак, өрнү чүтө.

Бичан анык ар халып
кирип келген.

— Беле, сен бе, Дема? —
деп, ол буу-хаа айтырса,
башкыда анык кыс кижж
олуурга, тура дүшкөн. —
Экин.

Дурт-сыны бедик эвес, ы-
чал-лаа тырны мага-бот.
тут, калбасымаар думчуң-
тут ар болган.

— Манат турган эжим
бо-дур, Аня — деп, Демир-
Хая чугалаан. — Танжыл
алынар. Ачы-мечти, по-
гажы-тараачын, эмчи.
Домчу-лаа бол, мында кижж
бүрүзү алдыңчы болдур
ийин.

Келген кижж холун Айна-
же сунган.

— Ким.
— Мени Аня дээр.
— Мээң думам-дыр —
деп, Демир-Хая немеп
каан. — Хойлаар-оолдун
мырдыай калы төрөн дун-
маз.

Ким дээрге оюн-баштан
төл болган.

— Мындаг чараш дун-
манын каяа чакырып чо-
раагың ол, Дема? Бичаага
хоржок, хоржок. Эргелер
чегинге хомулар мен.
Ажычтын ат-аларын боа.

— Оожурга деп, Демир-Хая
Киче будуу имигилеан.

— Аня эмчи кижж-дир,
биске ажылаар дээр, кел-
ген. Амдык бажынын дугу-
гүрү каймы?

— Менде, менде — дээр,
Демир-Хая баштактанган, —
Барып-барып, кыс эмчилер
дугуур чөре харамын
дээр мен, Бодуунуу-лаа
бээр мен.

— Че, болуун, Ким. Орей,
талымыс, Экин база далажы
берги.

Ким карманындан элзэн
каш кожакты дугуурду
уштуп келген, бирээни
Айнаже сунган.

— Анаа эвес, алдын дүл.

гүрү чүве, эмчи — деп, Ким
улам хөгүл чугалаан. —
Алдыңчыларын бүгү эли
алын болдур ийин. Моон-
биле чуну-даа анылып ап
болур силер, ар кижжини
чүрзөн-даа.

Айна ак даштерин чайы-
наларды дугуурду.

— Көөр-ле бооп-тур ийин.
Ким база чакып хүлүм-
зүрзөн.

— Көөр бис, эмчи. Ие-
лзэн көөр бис...

ДӨРТКҮ ЭГЕ

Чурттаар бажынын Айна-
га айтып берген, Демир-Хая
биле Ким артып калганар.
Барып-барып алдын дугуур
берип каанда, ам оларын
херо чок. Харын солун-дур,
алдыңчыларын дугуурду
бизин алдым.

Орук ара Айна элзэ-не
бодаларга алмыкан. Хой-
лаар-оол Эмилер орус үзүг
эдерип, апарган-дыр. Ажы-
рбас, чурттаа-ла-дыр. А
бо кандай белең бажым
бол апарды? Демир-Хаяны
«Лю жүжүр деп чүгүл?»
Кошкар-оол канчап барган?
Тызымыз-ла хой.

Бичи бажынын даштын-
га чеде берген, оон эме-
сескелдин Айна доран эс-
керген. Кижж кылаштар че-
ри бенин арыг-силит, но-
гааларын даштардыр кажы-
лап каан, мичаа-даа бо
чылдын орта хол дөгбөзү
мыкаш.

Бажынын ишти Айнаны
мырдыай кайткан. Бүгү
эт-сеп шунтуу турар-жур-
лут чегеринде — аяк-саа-
даа, стол-санды-лаа. Ха-
на-да улут ак песте эрте-бу-
рунгу улут философ, шу-
дукчу, эртемден Ковфушын-
нын чүрү турган. Калчын
баштык, сөгөк салы курал
чеккен, калбегер кылдат хе-
тит кырган кижж ийи хо-
лун чөп чүк баар-биле де-
рзөнге тейлей түзүп алган,
шала донгаймыр олурган.
Оон үстүнө кытат ажы-
мергелер, Ковфушын дэ-
ни ол боор. Билиг чуржукту
Айна Москванга Чөң чүк
улустарын музейинге
көргөн. Бир ханада улут ак
сазында улут дугуур бар
болган. Аксы-кижи шаарап-
ган, чалтын-чакпаларын,
казырктарын, дөрт дава-
нында сүүр-сүүр дугууртар-
ды, тоот магта амыр-
мыс чыла-лаа шыкаш.
Чоотурагын каймак-лаа
анна хол-биле чүрзөн. Ар-
тында ел-базын кылдыр.
Чугаа чок, бажынын эзэ-
нич амыл болгай аан. А
бозу каймыл? Чүч кижж?

Айна кандыг-даа чүгө-
гөргөн дилимзэа. Эн бажы
бир-ле хуулаааа чакыт
оштал турган. Сон до-
доруу күп чоруссаа
келген. Бичаа-ла-дыр, кел-
наар барды? Амдык ча-
ла-да кайдып чыккан суур э-
лдеп апарган. Кандыг-ла
орией челип келди деп,
Айна дугуур болган. Шла-
га Кызыл-даа, харын Мос-
ка бажы кызыл эвес болган
ийик чоп? Чүгө хаймын
боордан, анаа болчүк. Го-
бичи, ыркым суурга, бо
эең, тымызкыс бажына
Айна чөре кижж шыда-
ваас боор.

Чаа келген кижж ынаар
мундуу олпа, чалаа бооп.
Демир-Хая биле Ким бо че-
дип келгенер.

Ким эжикте-не чуга-
ланган.

— Мени өшөөп көрүпө-
эмчи. Оюн-баштак ошом-
биле денин арай хелү эр-
тирлик болду.

— Ажырбас ийин — деп,
Айна элдек харчылаан.

Бичаа-лаа чөре элдеп-
леви тайга үнөр, тоорук-
таар деп чыгып калдылар,
ам хертерин мында келген,
аам чүгө дугуурп алган-
нары ол?

— Бо кимини бажымыл?
— деп, Айна база катал кы-
лаалаан. — Чаа келж кижж
белеткеан оран-сава-дыр.
Эт-сепи бүрүн, элгип ба-
жы-дыр.

Харын ошунга ийи кижж
улам ыткыр көрөсөң, а-
ба-биле хөгүл каттыржыл.

от салып, аш-чем кылып
эгелзенир. База-ла чыкты.
Ким үнө болган.

Оон чогуу ажылааш:
— Ким дээр чүч кижж?
— деп, Айна айтырган.
Демир-Хая далашпаан-даа,
— Алдыңчы... Оон не-
мээң... Эмде кижж бүрүзү
алдыңчы болдур ийин, дун-
мам. Алдыңчы-лаа кижж а-
лдыңчы, тудуку-даа кижж
алдыңчы. Чөкө-лаа эми-
чи-домчу болуза, сен база
дөмөй-ле алдыңчы болур
сен.

Улатпаанда көрөй ар эме-
халаакоо нораа нуспаат
алган халып келген.

— Бо соок тайгага ону
кыймын тып алдынар? — деп,
Айна айтырган.

— Болар түндө, чүч-лаа
кай баар, эмчи — дээр. Ким
ийи холунче айтыган.
— Даштын херим иштине ба-
за эдерип чыдар чүве бол-
гай, хараалаан.

Кимин чедир чугалаавай
барганын Айна ылап-ла эс-
керген. База-ла элдеп.

Аш-чем белеп. Стола
олурупканнар.

Демир-Хая диттип чадап
чаа болган арай боода
чугалаан.

— Бүбүдүг болдуураа эс-
керем. Айың. Сүн чөпүл ке-
лирини билбиз-дир бис.

— Оон бөлчө шыла-ла
белеп тургай эрчак бис —
деп, эжиге Ким уаышкан.

Элзэн хөрсөкөйөң.

Бичан Демир-Хая хөр-
төн чугалаан.

— Ам бир чер баар бис,
дугам. Чымылар кеттирип
ал, тайгага кеззеде серик
болгай. Көктү чайын бенин.

— Кайнаар?

— Ырак эвес.

— Чүгө?

— Анаа чугалап бээр
бис.

Унүккенир. Ким даштын
эжмекко чечетер эжип
каан болган. База жүжү
билдимес.

— Боларны канчаармыр
о? — деп, Айна айтырган.

— Херек.

Чекетерин туткуну ал-
ган, кылаштарга-лаа-дыр.
Хүн кудулап келген. Би-
чин-лаа салган чок. Сиген
бажы бенин шимчөк дивес.
Долгандыр шыпын. Чүгө
чөре айырап чекетер бажы-
наа арылар кылашкан.
Оларын чамдыктары хол-
даа чекетерге база хонгу-
лагылаан. Оранын чижж
амытаныры бенин херетин
ужурун билди турган шы-
кан.

Уш кижж суур кыдында
хүнүрөктөг ийгалактай ийи
хөр чаныгы келген. Айна
көргө, бирөөнүн маана-
нында — «Гоша Кошкар-
оол», өскөндө «Лю-Ай-
Му» деп бижип каан болган.

Айна кар бажы халай-
тыккан үр-ле турган. Ты-
мызкыс бажыны аман-
билгилеп олгон шыкан. Кыс
апарган, оған кире берген,
эрте-билгилеп кижж ийи
кызыл, херетин ужу-ба-
жы Айна элзэрти билген.
Оон төрөз алазы кылд
кижж тэзэни ол шала-ла
дынаан. Тылаанын эге-
төргөн бөр чөкө чачын-
ды бар чеже-лаа бакташ-
канда, ытываас ужурут
чүвени чөре ытываас, үзү
бозу чедип көр.

Чекетерин хөрлөр кы-
рыгы камын салып каан-
наа. Ам болдун херек.

Элзэн үр турган, Айна
оожуу айтырган.

— Канчап барганнары о?

— Узун төгү-дүр ийин,
дугам — деп, Демир-Хая
улут үйүндө эштери отту
бээр ийин дээр сенинтен де-
г алаа хаймылаан. — Оон чу-
гаалап бээр бис. Ам чанаа-
лынар, думаларым...

База бир элзэн турган,
ийи хөрүнү кырын хөвир

— Алдыңчы кижж, амылар
ынаар, эрте удуур, эрте ту-
раар, оон башка, алдыңчы-
пес. Алдыңчылар ынаар
алдыңчы чакып анын
көпү чыда, улут калган.

Уш орукка моголган
чугаа, ачаа чач суур
бичи кала хай болуур бо-
ла немешкен. Айна чык
дыр-ла улаан.

— Алдыңчы кижж, амылар
ынаар, эрте удуур, эрте ту-
раар, оон башка, алдыңчы-
пес. Алдыңчылар ынаар
алдыңчы чакып анын
көпү чыда, улут калган.

Уш орукка моголган
чугаа, ачаа чач суур
бичи кала хай болуур бо-
ла немешкен. Айна чык
дыр-ла улаан.

— Алдыңчы кижж, амылар
ынаар, эрте удуур, эрте ту-
раар, оон башка, алдыңчы-
пес. Алдыңчылар ынаар
алдыңчы чакып анын
көпү чыда, улут калган.

Уш орукка моголган
чугаа, ачаа чач суур
бичи кала хай болуур бо-
ла немешкен. Айна чык
дыр-ла улаан.

— Алдыңчы кижж, амылар
ынаар, эрте удуур, эрте ту-
раар, оон башка, алдыңчы-
пес. Алдыңчылар ынаар
алдыңчы чакып анын
көпү чыда, улут калган.

Уш орукка моголган
чугаа, ачаа чач суур
бичи кала хай болуур бо-
ла немешкен. Айна чык
дыр-ла улаан.

Уран чүүлдүн кижилери

КОКПА

Оон даштын өвүр-хөвү-
рин каксы бижирге мын-
дыг: узун, шилдек сын-
дыг, боламчалык, оожуу,
уугу, хоюг карактарды, ла-
лаш чок үн-биле чугала-
жыр будуш-чангы. Биди
киржини чон «чыткан хой
тургуспас» деп чугалажыр
болгай. Биче-оол Шыдыра-
евич Ондар ындыг кижилер-
нин бирээни. Район төүгө
болуулар спортчу маргал-
даалар аждышкынынга,
уран чүүл бөрүлдеринге
бо-ла киришкен турар, оон
чөре чыда калбас, ыры-
хажым башкарган жоруур.

Оон мергежили — хажым-
чу башкы. Очөк конкаты
оттукан шоканын сөөк
илайын дооскан кезин. Ку-
зед, сойуурга турла, кай-
да-даа ажал, мергежил
ийин чедип алыр аргалыг.
Кызылдын уран чүүл үн-
ишенин — дооскан. А кыш-
ымын бажым уран чүүл
шалаа хойаа, Шамба-
лынын уран чүүл шалаа-
лаа бажым хай чыдар
ишине ажалдан.

Кантат-ча ажалта, мер-
гежилге боттан кымык
чоук негетинер болгай.
Биче-оол Шыдыраевич мын-
дыг кижилерин бирээни,
айык сагалта хажым тур
мүчүл өвөрдү лези бол-
нуу билг-мергежил хы-
лам кожа өрүп чорчуп.
Хажым бажым база бе-
ден эвес ажал. Биче-оол
анна сөстүл-сарыкынан
ханы соңураа-биле берди-
нишкенин негээр.

Хажым уран чүүлде
чаштарын өвөрдү, оон би-
лигтерин шилдеп, ады-
ныга хай-ле күштү үн-
өп келген. Өвөрдүчү
айык ажалта билгеленин
чүгөш шилдеп ажалта
база бар, а бир чөмчүл
оожуу бичип алыр. Мын-
көргө, бажы кижж алай
кошкартын демдеги-
биле деништеринге улут
күш негетинер. Бажы
мынчаар хай-ле күштү, би-
лиги хай чылаа дугуу-
ла үндүрүп чораш, болдур,
уртларын хүндүткенин

Оон даштын өвүр-хөвү-
рин каксы бижирге мын-
дыг: узун, шилдек сын-
дыг, боламчалык, оожуу,
уугу, хоюг карактарды, ла-
лаш чок үн-биле чугала-
жыр будуш-чангы. Биди
киржини чон «чыткан хой
тургуспас» деп чугалажыр
болгай. Биче-оол Шыдыра-
евич Ондар ындыг кижилер-
нин бирээни. Район төүгө
болуулар спортчу маргал-
даалар аждышкынынга,
уран чүүл бөрүлдеринге
бо-ла киришкен турар, оон
чөре чыда калбас, ыры-
хажым башкарган жоруур.

Оон мергежили — хажым-
чу башкы. Очөк конкаты
оттукан шоканын сөөк
илайын дооскан кезин. Ку-
зед, сойуурга турла, кай-
да-даа ажал, мергежил
ийин чедип алыр аргалыг.
Кызылдын уран чүүл үн-
ишенин — дооскан. А кыш-
ымын бажым уран чүүл
шалаа хойаа, Шамба-
лынын уран чүүл шалаа-
лаа бажым хай чыдар
ишине ажалдан.

Кантат-ча ажалта, мер-
гежилге боттан кымык
чоук негетинер болгай.
Биче-оол Шыдыраевич мын-
дыг кижилерин бирээни,
айык сагалта хажым тур
мүчүл өвөрдү лези бол-
нуу билг-мергежил хы-
лам кожа өрүп чорчуп.
Хажым бажым база бе-
ден эвес ажал. Биче-оол
анна сөстүл-сарыкынан
ханы соңураа-биле берди-
нишкенин негээр.

Хажым уран чүүлде
чаштарын өвөрдү, оон би-
лигтерин шилдеп, ады-
ныга хай-ле күштү үн-
өп келген. Өвөрдүчү
айык ажалта билгеленин
чүгөш шилдеп ажалта
база бар, а бир чөмчүл
оожуу бичип алыр. Мын-
көргө, бажы кижж алай
кошкартын демдеги-
биле деништеринге улут
күш негетинер. Бажы
мынчаар хай-ле күштү, би-
лиги хай чылаа дугуу-
ла үндүрүп чораш, болдур,
уртларын хүндүткенин

Оон даштын өвүр-хөвү-
рин каксы бижирге мын-
дыг: узун, шилдек сын-
дыг, боламчалык, оожуу,
уугу, хоюг карактарды, ла-
лаш чок үн-биле чугала-
жыр будуш-чангы. Биди
киржини чон «чыткан хой
тургуспас» деп чугалажыр
болгай. Биче-оол Шыдыра-
евич Ондар ындыг кижилер-
нин бирээни. Район төүгө
болуулар спортчу маргал-
даалар аждышкынынга,
уран чүүл бөрүлдеринге
бо-ла киришкен турар, оон
чөре чыда калбас, ыры-
хажым башкарган жоруур.

Оон мергежили — хажым-
чу башкы. Очөк конкаты
оттукан шоканын сөөк
илайын дооскан кезин. Ку-
зед, сойуурга турла, кай-
да-даа ажал, мергежил
ийин чедип алыр аргалыг.
Кызылдын уран чүүл үн-
ишенин — дооскан. А кыш-
ымын бажым уран чүүл
шалаа хойаа, Шамба-
лынын уран чүүл шалаа-
лаа бажым хай чыдар
ишине ажалдан.

Кантат-ча ажалта, мер-
гежилге боттан кымык
чоук негетинер болгай.
Биче-оол Шыдыраевич мын-
дыг кижилерин бирээни,
айык сагалта хажым тур
мүчүл өвөрдү лези бол-
нуу билг-мергежил хы-
лам кожа өрүп чорчуп.
Хажым бажым база бе-
ден эвес ажал. Биче-оол
анна сөстүл-сарыкынан
ханы соңураа-биле берди-
нишкенин негээр.

Хажым уран чүүлде
чаштарын өвөрдү, оон би-
лигтерин шилдеп, ады-
ныга хай-ле күштү үн-
өп келген. Өвөрдүчү
айык ажалта билгеленин
чүгөш шилдеп ажалта
база бар, а бир чөмчүл
оожуу бичип алыр. Мын-
көргө, бажы кижж алай
кошкартын демдеги-
биле деништеринге улут
күш негетинер. Бажы
мынчаар хай-ле күштү, би-
лиги хай чылаа дугуу-
ла үндүрүп чораш, болдур,
уртларын хүндүткенин

Оон даштын өвүр-хөвү-
рин каксы бижирге мын-
дыг: узун, шилдек сын-
дыг, боламчалык, оожуу,
уугу, хоюг карактарды, ла-
лаш чок үн-биле чугала-
жыр будуш-чангы. Биди
киржини чон «чыткан хой
тургуспас» деп чугалажыр
болгай. Биче-оол Шыдыра-
евич Ондар ындыг кижилер-
нин бирээни. Район төүгө
болуулар спортчу маргал-
даалар аждышкынынга,
уран чүүл бөрүлдеринге
бо-ла киришкен турар, оон
чөре чыда калбас, ыры-
хажым башкарган жоруур.

Оон мергежили — хажым-
чу башкы. Очөк конкаты
оттукан шоканын сөөк
илайын дооскан кезин. Ку-
зед, сойуурга турла, кай-
да-даа ажал, мергежил
ийин чедип алыр аргалыг.
Кызылдын уран чүүл үн-
ишенин — дооскан. А кыш-
ымын бажым уран чүүл
шалаа хойаа, Шамба-
лынын уран чүүл шалаа-
лаа бажым хай чыдар
ишине ажалдан.

Кантат-ча ажалта, мер-
гежилге боттан кымык
чоук негетинер болгай.
Биче-оол Шыдыраевич мын-
дыг кижилерин бирээни,
айык сагалта хажым тур
мүчүл өвөрдү лези бол-
нуу билг-мергежил хы-
лам кожа өрүп чорчуп.
Хажым бажым база бе-
ден эвес ажал. Биче-оол
анна сөстүл-сарыкынан
ханы соңураа-биле берди-
нишкенин негээр.

Хажым уран чүүлде
чаштарын өвөрдү, оон би-
лигтерин шилдеп, ады-
ныга хай-ле күштү үн-
өп келген. Өвөрдүчү
айык ажалта билгеленин
чүгөш шилдеп ажалта
база бар, а бир чөмчүл
оожуу бичип алыр. Мын-
көргө, бажы кижж алай
кошкартын демдеги-
биле деништеринге улут
күш негетинер. Бажы
мынчаар хай-ле күштү, би-
лиги хай чылаа дугуу-
ла үндүрүп чораш, болдур,
уртларын хүндүткенин

Оон даштын өвүр-хөвү-
рин каксы бижирге мын-
дыг: узун, шилдек сын-
дыг, боламчалык, оожуу,
уугу, хоюг карактарды, ла-
лаш чок үн-биле чугала-
жыр будуш-чангы. Биди
киржини чон «чыткан хой
тургуспас» деп чугалажыр
болгай. Биче-оол Ш